

Keld Gall Jørgensen: *Stilistik. Håndbog i tekstanalyse* (1996), kap. 4. "Det stilistiske niveau – troper og figurer"

Sammendrag

1. Innledning

"Såvel troper som figurer er billedlig eller overført språk, der siges noget ved at sige noget andet, og det er op til modtageren at afkode hvad der ligger bag det udtrykte." (s. 68)

2. Troper

- En bestemt form for billedspråk. På både uttrykksiden og innholdssiden omskriver tropene noen elementer på ordnivå. På dette vis legges det opp til at mottakerne ser elementene i et nytt lys. (s. 68)
- De forskjellige troper utgjør et kontinuum som strekker seg fra den direkte *sammenligning* over *metafor*, *metonymi* og *synekdoke* til mer vage parallelliseringer av et realplan og et billedplan i *symbolet* og *allegorien*. (s. 68-69)

a) Sammenligning

- I *sammenligningen* er relasjonen mellom de to plan (real- og billedplan) eksplisitt.
- Denne relasjonen er gjort eksplisitt ved en *forbinder* – "som", "som om", "liksom", "ligner", "på samme måte som", "tilsvarende", "i analogi med" med flere. (s. 69)
- Felles for sammenligningene er at de brukes til å anskueliggjøre, illustrere og utfolde innholdet i det uttrykte. (s. 70)

b) Metafor, metonymi og synekdoke

- Metafor ("overføring") og metonymi ("navnebytte") har det til felles med sammenligningen at de erstatter et realelement med et bildelement. Men de skiller seg fra sammenligningen ved å utelate forbindelsen; de postulerer den (s. 71). Dvs. sammenligningens eksplisitte "som" forsvinner. Dermed framstår forbindelsen mellom de to plan som en identitet, f.eks.: "jeg er en bolig, nogen har forladt / snart hvisker jeg den nye ejers navn" (s.71-72, Tove Ditlevsen)
- Forskjell på "døde" og "levende" metaforer: Metaforer er døde når de har blitt så vanlige at vi ikke lenger oppfatter de som bilder.

Metafor

- Metafor: En erstatning (substitusjon), som på basis av semantisk (semantikk – vitenskap om ordenes betydning) likhet erstatter et element med et annet. Elementet er som regel et ord, men det kan også være et større ledd hvor det så er et kjerneord som er bæreren av metaforen. (s. 76)

- Metaforen er produktive. Den kan avdekke nye aspekter ved velkjente fenomener ved å beskrive dem i et nytt lys, og de kan avdekke det ukjente ved å holde det opp mot noe kjent.

Metonymi

- Metonymi betyr "navneombyttning" og fungerer ved at et uttrykk byttes ut med et annet som er forbundet med det første via nærhet. (s. 79)
- Ulike former for metonymier:
 - Årsak for virkning, eller virkning for årsak.
F.eks. "*glæden blussede i hans kinder*" (s. 79)
 - Stoff for ting, eller ting for stoff.
F.eks. "*hun var indhyllet i mink*" (s. 79)
 - Rom for innhold, eller innhold for rom.
F.eks. "*Lokalerne var gæstfrie*" (s. 79)
 - Tegnet for det betegnende, eller det betegnende for tegnet.
F.eks. "*Nazikorsets skygge bredte sig over Europa*" (s. 79)
 - Egenskap for person, eller person for egenskap.
F.eks. "*Han kyssede den søde uskyldighed på panden*" (s. 80)

Synekdoke

- Synekdoke er nært beslektet med metonymi og regnes av mange med til denne. Det særlige ved synekdoke er dens samtidige oppfattelse av flere ting, f.eks. del og helhet (s. 80):
 - Del for helhet
F.eks. "*Hvad har denne hånd forbrudt?*" (s. 80)
 - Helhet for del
F.eks. "*Han har været i Amerika.* (dvs. USA, der igen er synekdoke for en stat.)" (s. 80)
- *Antonomasi* – navneombyttning – blir også, av tradisjonen (her henviser Keld Gall Jørgensen bl.a. til Albeck) regnet som en synekdoke. Antonomasi består i at en person benevnes ved sin slekt, sitt bosted eller lignende. F.eks. *Amagers store dikter* for Riffbjerg. (s. 80)
- Metaforen, sier Jørgensen, dominerer innenfor modernisme, symbolisme og romantikk, mens metonymien er karakteristisk for realismen. Dette endrer ikke det faktum at vi finner både metaforer og metonymier i stort sett all diktning. (s. 80)

Personifikasjon og besjeling

- Personifikasjon og besjeling blir regnet til metaforen. Grunn: De gjør abstrakte og døde fenomener levende, byggende på en likhetsrelasjon. (s. 80-81.)

- Personifikasjon: Et abstrakt begrep gjøres levende.
F.eks. i et dikt, med tittelen *Ved Frokostbordet*, av Johannes V. Jensen blir lykken personifisert:

"Lykken og jeg forstod ikke hinanden;
Jeg talte altid en Dialekt, hvor jeg saa var." (s. 81)

- Besjeling: En død ting gis en sjel. (Jørgensen viser som eks. til Karen Blixens fortelling *Pløjeren*, og har med et utdrag som viser hvordan skogen blir besjelet. (s. 81))

Besjeling av naturen, nevner Jørgensen, finner vi mye av i romantikken og beslektede skrivetradisjoner som symbolisme og modernisme, men også i naturalismen. Besjeling og personifikasjon av andre fenomener finner vi f.eks. i overflod i H.C. Andersens eventyr. (s. 82)

- Personifikasjon og besjeling tjener det formål å gjøre fremstillingen levende, noe som angår og rører oss, slik at mottakeren lettere kan leve seg inn i teksten. (s. 82)

c) Symbol og allegori

- Med symbol og allegori har vi kommet så langt ut på aksene i billedspråkets kontinuum at det kan være vanskelig å fastholde slektskapet til sammenligningen. Metaforen og metonymien utelater den eksplisitte påpekning av relasjonen mellom real- og billedplan, f.eks. gjennom å utelate et "som". Men mens betydningen til metaforer og metonymier lar seg enkelt utlede av konteksten de står i, fordi metaforer og metonymier bygger på likhet og nærhet, gjelder dette ikke for symbolet. Forbindelsen mellom real- og billedplan er i symbolet *tilfeldig (vilkårlig)*. (s. 82.)
- Likevel virker symbolene som billedspråk. Det er fordi de er forbundet med en *mening som tilskrives dem av en gruppe mennesker*, om det så er en spesiell aldersgruppe, en spesiell sosial gruppe, eller et helt samfunn eller en hel kultur. Eksempler er korset som representerer død, tro, kristendom osv., og hakekorset som representerer nazisme, jødeforfølgelse og død. Virksomheters logoer (som ikke direkte etterligner varen virksomheten produserer) er også eksempler på symboler. Andre eks.: En hvit due for fred, en ørn for Tyskland, svanen for Danmark. (s. 82-83)
- Som med metaforer finnes det døde og levende symboler. (s. 83)
- Det er forskjell på metaforikk og symbolikk. Metaforikk er språkbruk med tyngdepunktet på billedsiden. Symbolikk har tyngdepunktet sitt i realsiden. Dvs.: Mens metaforen bygger på en faktisk likhet mellom bilde- og realplan og metonymien på en faktisk nærhet, bygger symbolet på en *tillagt nærhet*. (Jørgensen henviser her bl.a. til språk- og litteraturforsker Roman Jakobson.)

Allegori

- Allegorien kan, i forlengelse av symbolet, ses som en kjede av symboler som til sammen danner en liten fortelling. (s. 86)
- Eks.: De aller fleste dyrefabler vil være allegorier eller ha allegoriske trekk.
- Det sentrale ved allegorien er at dens samlede inventar av symboler lar seg overføre til et realplan på en regelrett måte: For hvert element i allegoriens fiktive billedunivers vil det være ett motsvarende element i det utsnitt av virkeligheten som allegorien befatter seg med. I denne forstand svarer allegorien ganske godt til de analogislutninger som vi finner både i hverdagsspråket og i den vitenskapelige argumentasjon. (s. 87)

d) Litot og hyperbel

- Litot og hyperbel er de greske betegnelse for *underdrivelse* og *overdrivelse*. (s. 89)
- Under- og overdrivelse kan være forførende, men støter ofte mot en grense for saklighet og kan som en boomerang sendes tilbake til avsenderen og diskvalifisere denne (s. 90).
- Fra litot og hyperbel går det en naturlig linje til forskjellige former for humor, bl.a. persifagen, det groteske, det satiriske og det absurde.

Eufemisme

- Eufemisme er en formildende omskrivning som spesielt gjelder uttrykk som mer eller mindre er tabu. (s. 91.) F.eks. fra dødsannonser (omskrivninger av døden): "Sovnet stille inn", "er gått bort", "har funnet fred" osv.
- Som retorisk grep kan eufemismer brukes til å tilpasse et budskap eller holdning til en uvillig mottaker. F.eks. president Nixon sin omdøping av MX-raketter til "peace-keepers". (s. 92.)

3. Figurer

- Figurer kan defineres som en bestemt form for billedspråk, som på ordstillings- eller setningsnivå kombinerer noen elementer, slik at det legges opp til at mottakerne fornemmer en ekstrabetydning i sammen- eller motstillingen av elementene. (s. 92.)
- Tropene virker på ordnivå. Figurer, derimot, virker gjennom sammenstillingen av to eller flere ord. (s. 92.)
- Figurer kan inndeles (systematiseres) i hvordan det semantiske univers konfronteres, om de sidestilles eller motstilles. Dvs., hvis de sidestilles vil innholdet i det ene ledd gjentas i det andre. Hvis de motstilles vil innholdet i det ene ledd stå i motsetning til det andre. (s. 92.)

1. Gjentakelsesfigurer

a) Epizeuxis

- Epizeuxis betyr "sammenføyning" og er den enkleste form for gjentakelse. F.eks.: "goddag, goddag", "elskede, elskede mor" osv.

b) Pleonasme

- Betyr "overflødig selvgjentakelse". Mange vanlige uttrykk består av denne figuren, f.eks.: "tit og ofte, evig og alltid, frygt og bæven" (s. 93).

- *Pleonasmer* kan i beste fall vektlegge det som gjentas. I verste fall kan det få teksten til å gå på tomgang.
- c) *Anafor*
 - Gjentakelse i begynnelsen av flere setninger eller ledd. (s. 93.)
 - Brukes til å skape dramatisk stigning i lyrikk og som retorisk knep i taler.
- d) *Epifor*
 - Gjentakelse i slutten av flere setninger eller ledd. (s. 94.)
- e) *Symploke*
 - Symploke ("rammegjentakelse") betyr sammenfletting og består i at anafor og epifor kobles slik at vi får samme ledd i begynnelsen og slutten av det hele. (s. 95.)
 - Symploke er den stilistiske betegnelse for ramme som vi finner i en rammefortelling. F.eks. er flere av H.C. Andersen eventyr rammefortellinger. Først starter fortelleren med å si noe generelt om fortellingen, deretter starter denne og til sist vender fortelleren tilbake og kommenterer igjen den fortalte historien. (s. 95)
- f) *Epanastrofe*
 - Epanastrofe er gjentakelse av et ledds slutning på begynnelsen av neste ledd. Slik oppstår en kjedevirkning. F.eks. "Christendommen er Aand, Aand er Inderlighed, Inderlighed er Subjektivitet, Subjektivitet i sit væsentlige Lidskab..." (s. 97, sitat – Kierkegaard.)
- g) *Antimetabole*
 - Gjentakelsesfigur som består i omvendt gjentakelse, dvs. gjentakelse av en rekke anførte ledd i omvendt rekkefølge. Kalles også metabole. Figuren er ikke så utbredt i moderne tekster. (s. 98.)
- h) *Polyptoton*
 - Gjentakelse av et ord i forskjellige former. F.eks. "bøkenes bok", kongenes konge" osv. (s. 98.)
- i) *Tautologi*
 - Som pleonasmen består *tautologi* i en overflødig selvgjentakelse, men den skiller seg fra pleonasmen ved at selvgjentakelsen ikke registreres av avsenderen. Tautologi vil derfor ofte bli oppfattet som en logisk brist av mottakeren. (s. 99.)

2. Motsetningsfigurer

- a) *Antitese*
 - Sammenstilling av ledd med motsatt betydning. Rent logisk fordrer antitesen at de ledd som er stilt i mot hverandre også har noe til felles. De skal ha en felles akse. F.eks. er "hat" og "kjærlighet" antitetiske på aksene følelse, mens "skuffelse" og "glede" ikke er antitetiske. (s. 99-100.)
- b) *Kiasme*
 - I kiasmen skjer det en krysstilling av to eller flere ledd. Eks.:

"En pessimist er en
der ser et problem
i enhver opgave.

En optimist er en
der ser en opgave
i ethvert problem" (s. 100-101.)

- Kiasmer kan i prinsippet handle om kryssstillinger på alle nivåer i språket, fra lyder og bokstaver til setninger og hele tekststykker.

c) *Paradoks*

- Paradokset skiller seg fra antitesen gjennom å romme noe fornuftsstridig, noe selvmotsigende eller noe absurd. (s. 101.)
- Mens antitesen som regel bygger på et *enten-eller*, bygger paradokset på et *både-og*. (s.102.)
- Paradoks, sier Jørgensen, er beslektet med en *apori*, noe gåtefullt som må aksepteres før rasjonaliteten kan sette inn som styrende prinsipp. (s. 102.)

d) *Oxymoron*

- Oxymoron betyr egentlig "skarpsindigt-dumt" – selv en oxymoron. Denne figuren består i å sammenstille to logiske motsetninger. Eks. "bitter-søt", "tragi-komisk". (s. 103)
- Oxymoron vil, som paradoks og antitese, fungere dialektisk. Det er snakk om å forsøke å erkjenne noe som ikke lar seg erkjenne med vår normale fornuft. (s. 103)

e) *Zeugma*

- Zeugma er sidestilling av uensartede ledd som kan være motsetninger, men ikke trenger å være det. F.eks. sidestilling av noe konkret og abstrakt, noe viktig med noe mindreverdig, eller noe høytidelig med noe hverdagslig osv. De ledd, som figuren består av, kan være setninger, men er som oftest ord. (s. 103.)

3. Dramatiske figurer

- De dramatiske figurene blir brukt til å øke intensiteten i teksten. De tydeliggjør avsenderens følelser eller holdninger, eller tilstreber en spesiell påvirkning av mottakeren. (s. 103.)

a) *Utrop*

- Kan bestå av utropsord eller andre nye utrop. (s. 104.)

b) *Apostrofe*

- Apostrofe er direkte henvendelse til, eller påkallelse av en (ofte fraværende) ting eller person i eller utenfor teksten. (s. 105.)

c) *Retoriske spørsmål*

- Det retoriske spørsmålet er nært beslektet med apostrofen. Det appellerer tilsynelatende til mottakeren om et svar, men tilkjennegir like mye avsenderens holdning og følelse. (s. 105.)

d) *Ironi*

- Ironi er en omfattende figur som er vanskelig å definere. Umiddelbart kan den ses som en motsetning til metaforen: Hvor vi i metaforen har et (produktivt) overskudd av mening, har vi i ironien et (produktivt) underskudd av mening. Med andre ord, det sies mindre enn der menes ved at det sies noe annet, eller det motsatte, av det som menes. (s. 106)
- Ironien i en tekst vil som regel være markert slik at leseren er klar over at nå kan ikke teksten leses bokstavelig lengre. Teksten må lese på et annet plan for å gi mening. Hvis skiftet lykkes, og teksten begynner å gi mening på det andre ironiske planet, vil leseren fortsette å lese teksten fra denne nye vinkelen.
- Skiftet i lese måte, og kampen mellom leser og tekst som dette skaper, er grunnen for at Jørgensen plasser *ironi* under de dramatiske figurene. (s. 106.)

e) *Gradering*

- Gradering eller stigning brukes til å forsterke. (s. 107.)

f) *Selvrettelse*

- Selvrettelse består i at en språkbruker kasserer ett uttrykk for et annet. (s. 107.)